

Atatürk Dönemi (1923-1938) Salgın Hastalık Tedbirleri: Dang (Dengue) Hastalığı ile Mücadele

Atatürk Period (1923-1938) Epidemic Disease Precautions: Combating Dengue Fever

Banu BERBER BABALIK

Sorumlu Yazar | Corresponding Author

Öğr. Gör. Dr. | Lecturer Dr.

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,

Karacasu Memnune İnci MYO

Aydın, Türkiye

banubabalik@adu.edu.tr | 0000-0001-9863-7189

Makale Bilgileri | Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi | Received: 30.05.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 14.07.2025

Yayın Tarihi | Published: 31.12.2025

Yayın Sezonu | Pub Season: Aralık / Dec

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: The paper has been reviewed by at least two referees and scanned via software.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Katkı Oranı | Cont. Rate: B.B.B.%100

Lisans | Copyright: CC BY-NC 4.0

Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Ethical Statement: Ethical principles were followed during the preparation.

Çıkar Çatışması: Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

Declaration of Interests: The author(s) have no conflicts of interest to declare.

Finansman: Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Funding: No funds, grants, or other support was received.

Atıf | Citation: Berber Babalık, B. (2025). Atatürk Dönemi (1923-1938) salgın hastalık tedbirleri: Dang (Dengue) hastalığı ile mücadele. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 26(57), 124-140. <https://doi.org/10.70854/sobbiad.1709792>

Abstract

Health can be defined as the state of complete physical, mental and social well-being of individuals. Healthy individuals are of great importance for the continuity and development of societies. To this end, states have implemented health policies. These health policies have determined the strategies of states for protecting public health, preventing diseases and treating illnesses. Controlling infectious diseases is one of the most important elements of these policies. Epidemics can threaten the health of societies and create emergencies by spreading rapidly through the transmission of microbes. The functioning and adequacy of health services have been of vital importance in preventing or controlling such diseases. During the National Struggle, the Turkish nation suffered a great loss of population, and most of those who survived struggled with infectious and epidemic diseases. The Grand National Assembly, established in Ankara in 1920, placed particular importance on health policies to ensure that the new state was composed of healthy individuals. A comprehensive fight was waged against common infectious and epidemic diseases such as malaria, typhoid, and tuberculosis. This study aims to reveal the efforts and measures taken against dengue fever, a disease that can be fatal despite its lower incidence rate in Anatolia compared to infectious diseases like tuberculosis, malaria, and typhoid. In line with the purpose of the research, the document review method was used from among qualitative research methods. The research drew on archives and official publications related to the subject, national and foreign press, health yearbooks, and research and investigation works.

Key Words: Republic, Health, Epidemic, Infectious Diseases, Dengue Disease

Öz

Sağlık bireylerin fiziksel, zihinsel ve sosyal bakımdan tam bir iyilik hâli içinde bulunmaları olarak tanımlanabilir. Sağlıklı bireyler toplumların devamlılığı ve gelişimi açısından büyük önem taşımıştır. Bu amaçla devletler sağlık politikaları uygulamıştır. Bu sağlık politikaları devletlerin toplum sağlığını koruma, hastalıkların önlenmesi ve tedavi konusundaki stratejilerini belirlemiştir. Bulaşıcı hastalıkların kontrol edilmesi bu politikaların en önemli unsurlarından biridir. Salgın hastalıklar mikropların hızlı geçişi ile yayılarak toplumların sağlığını tehdit edebilmekte ve acil durumlar yaratabilmektedir. Sağlık hizmetlerindeki işleyiş ve yeterlilik bu tür hastalıkların önlenmesi veya kontrol altında tutulması açısından hayati bir öneme sahip olmuştur. Millî Mücadele döneminde Türk ulusu büyük bir nüfus kaybı yaşamış, hayatta kalanların çoğu bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi, yeni devletin sağlıklı bireylerden oluşması için sağlık politikalarına ayrı bir önem vermiştir. Sıtma, tifo, verem gibi çok sık görülen bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı topyekûn mücadele edilmiştir. Bu çalışmada Anadolu'da görülme oranı verem, sıtma, tifo gibi bulaşıcı hastalıklara göre az olsa da ölümlerle sonuçlanabilen dang (dengue) hastalığına karşı verilen mücadele ve tedbirlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada konu ile ilgili arşiv belgeleri ve resmi yayınlar, ulusal ve yabancı basın, sağlık yıllıkları, araştırma ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Sağlık, Salgın, Bulaşıcı Hastalıklar, Dang (Dengue) Hastalığı

Giriş

Sağlık, en genel anlamıyla insanların fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hâlinde olmasıdır (Gürsoy 1983: 716-718). Tarih boyunca devletler toplumların sağlık alanında yaşadığı sorunları çözüme kavuşturmak ve toplumsal devamlılığı sağlamak amacıyla sağlık politikaları uygulamıştır. Sağlık politikaları alanında yapılan çalışmaların tümü sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilmektedir. Bu hizmetler koruma, tedavi ve rehabilitasyon başlıkları altında ele alınmıştır. Hastalıklar olmadan toplum sağlığını korumak amacıyla yapılan çalışmalar koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında yer almıştır. Hastalıklara neden olabilecek durumlara karşı yürütülen bu hizmetler bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunma, aşı ve diğer koruyucu önlemler,

sağlık eğitimi, aile planlaması vb. hizmetlerdir. Hastalığın ortaya çıkmasından sonra yapılan iyileştirme hizmetleri tedavi edici sağlık hizmetleridir (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl 1973: 2).

Koruyucu sağlık hizmetlerinde öne çıkan durumların başında bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele yer almıştır. Toplum sağlığı üzerinde büyük etkisi olan bulaşıcı hastalıklarla mücadele çoğu zaman uzun ve zorlu bir çalışma olarak kendini göstermiştir. Tıp tarihi alanında başvuru kaynaklarından biri olan Çağlar Boyu Tıp adlı eser “yeryüzünde insanlar yokken hastalıklar vardı” cümlesi ile başlar (Lyons Petrucelli 1997: 19). Salgın hastalıklar tarihin en eski devirlerinden beri insanları etkilemiş ve binlerce yıl devam etmiştir. Salgın, kısa zamanda çevredeki insan, hayvan ve bitkilerin büyük bir kısmına bulaşan hastalık olarak tanımlanmıştır (Kılıç 2004: 11). Salgın kavramında “birden ortaya çıkan ve kısa sürede yayılan” anlamları yer almıştır (Oğuz 2021: 236). Salgın hastalıklar arasında insanlığa en çok zarar veren ve kitlesel ölümlere neden olan Jüstinyen vebası hafızalarda yer almıştır. 541-542 yıllarında İstanbul’da başlayan hastalık zaman zaman azalmakla birlikte yaklaşık 300 yıl sürmüştür (Yıldırım 2020: 95-101, Özdemir 2010: 15-45).

Savaş, afet gibi olağanüstü durumlarda hızla yayılma özelliği gösteren bulaşıcı hastalıklar ülkemizde de her yaşta insanın yaşam koşullarını zorlaştırmış, çoğu zaman ölümle sonuçlanmıştır. 20. yüzyılda yaşanan Trablusgarp Savaşı ile başlayan ve ardından Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile devam eden uzun süreli savaşların kayıpları çok büyük olmuştur (Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde Sağlık Hizmetleri 2011: 4-39). Millî Mücadele başladığında Anadolu’da savaş verilen sadece düşman askerleri değil savaş koşullarında hızla yayılan bulaşıcı hastalıklar olmuştur. Sağlık faaliyetleri 1920’de kurulan ilk hükümette ele alınmış olsa da asıl büyük gelişim Cumhuriyet’in ilanı sonrasında olmuştur. Sıtma, verem, tifo başta olmak üzere bütün bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmiş, bu amaçla personel ve teknik alanlarla sağlık hizmetlerini ülkenin her yerine ulaştırma çabası görülmüştür (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl 1973: 7).

1923 yılında Türkiye uzun yıllar devam eden bir savaşı bitirmiş olmakla beraber, bu savaşlardan kaynaklı birçok sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet’in ilanı ile hızlanan köklü değişimlerle birlikte başka bir savaş da sağlık alanında verilmiştir. Anadolu’da düşman işgalinin önlenmesinden sonra devletten beklenen ilk iş sağlık koşullarını iyileştirmeye yönelik yapılacak çalışmalar olmuştur. Kurulması planlanan Vekâletin, sağlık ve sosyal yardım meselelerine çözüm üretmesi amaçlanmıştır. Sosyal yardım meselesinde kimsesiz çocuklar sorunu büyük önem taşımıştır. Savaş dönemi anne ve/veya babasını kaybeden kimsesiz çocuklar Anadolu’nun her yerinde bulunmuştur. Bu çocuklara devlet eliyle yardım Dahiliye Nezareti aracılığıyla yapılmaktaydı. TBMM, sosyal devleti sağlamak ve güçlendirmek amaçlarıyla yapılacak tüm yardımların bir bakanlık bünyesinde toplanması için yeni kurulacak bakanlığa Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) adı verilmesi uygun görülmüştür (Tekir 2019b: 1303).

Cumhuriyetin kurucu kadrosu sağlıklı bir toplumun tüm gelişmelerin temeli olduğu anlayışı ile hareket etmiştir. Bu amaçla 23 Nisan 1920’de, Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından dokuz gün sonra 3 Mayıs 1920’de oluşturulan hükümette on bir bakanlıktan biri sağlık alanında olmuştur. Ülkenin tüm sağlık hizmetlerinin

yürütülmesi görevi hazırlanan 3 Sayılı Kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) verilmiştir. Kanuna göre bağımsız bir vekalet olarak Meclis'te yerini almıştır (TBMM Zabıt Ceridesi 1/1: 170-186). Toplumsal sağlığı iyileştirmek amacıyla imkânlar ölçüsünde çalışmalar ve yasal düzenlemeler yapılmıştır (Çakır 2021: 203; Koşlu 2024: 1-33). Bu dönemde bulaşıcı hastalıklarla mücadele için yapılan önemli bir girişim 1921'de hazırlanan anayasada yer almıştır. Buna göre "...Sıhhiye.....işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dahilindedir" (Ceride-i Resmîye, 7 Şubat 1337 (1921)).

Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin ilk Vekili Dr. Adnan (Adıvar) Bey döneminde sağlık hizmetleri koruma ve kurtarma olarak iki şekilde planlanmıştır. Bu amaçla bulaşıcı hastalıklar ile ilgili kuduz tedavi müessesesi, aşılama yerleri ve bakteriyoloji bölümleri kurulmuş, verem sanatoryumu açılmış ve İtalya'dan çiçek aşısı getirilmiştir. 10 Mart 1921'de Dr. Adnan Bey (Adıvar)'ın yerine Dr. Refik (Saydam) Bey göreve getirilmiştir. Refik Bey döneminde ilk uygulamalar arasında, frengiye karşı evlilik öncesi muayene ve tabiplere mecburi hizmet zorunluluğu yer almıştır. Ayrıca bulaşıcı hastalıklarla mücadele sorumluluğu tüm sağlık çalışanlarını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bulaşıcı hastalıklarla ilgili olarak, verem dispanserleri açma, trahom, sıtma, frengi ve kuduz hastalıklarıyla mücadele etme, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu açılması, milli tıp kongreleri düzenleme maddeleri konmuştur. Yapılan çalışmalar sonrası 17 Mayıs 1928'de Umumi Hıfzıssıhha Kurumu kurulmasına dair kanun çıkarılmıştır (Resmî Gazete, 27 Mayıs 1928,899).

Cumhuriyetin ilânını takip eden süreçte, 1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye genelinde birçok farklı bulaşıcı hastalık salgın düzeyine ulaşmıştır. Salgınların toplum sağlığı açısından oluşturduğu tehlike karşısında, Türkiye Cumhuriyeti yönetimi bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi merkeze alan stratejiler benimsemiştir (Çakır 2021: 203-204; Ketrez Şirin Hasde 2020: 98-99). Bu çerçevede, koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik uygulamalar başlatılmış; özellikle aşılama programları, ücretsiz sağlık taramaları ve halkın sağlık konusunda bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler dönemin temel sağlık politikalarını şekillendirmiştir. Söz konusu uygulamaların yanı sıra, yasal altyapının güçlendirilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, 24 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türkiye'deki sağlık koşullarının iyileştirilmesini ve toplum sağlığını tehdit eden her türlü hastalıkla mücadelenin devletin sorumluluğunda olduğunu hüküm altına almıştır. Anılan kanun ile ülkedeki tüm sağlık hizmetlerinin yürütülmesi ve koordinasyonu, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin yetki ve sorumluluğuna verilmiştir (Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930,1489).

1930'lu yıllarda Türkiye'de nadir olarak görülen bulaşıcı hastalıklardan biri dang (dengue) ateşi olmuştur. Sarıhumma sivrisinekleri aracılığıyla taşınan bu viral enfeksiyon; şiddetli baş, kas ve eklem ağrıları ile lenf bezlerinde şişmeye yol açmakta ve bazı vakalarda ölüme sonuçlanabilmektedir (Kocaturk 2000: 221). Hastalığın, özellikle uluslararası seyahatlerin yaygınlaştığı gemi taşımacılığı yoluyla taşındığı ve bu yolla sınırlı ölçekte de olsa yayılım gösterdiği anlaşılmıştır. Cumhuriyetin erken dönem sağlık politikaları, toplum sağlığının korunmasını esas almış ve bulaşıcı

hastalıklarla mücadeleyi devletin temel sorumluluk alanlarından biri olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda hazırlanan sağlık politikaları çerçevesinde hem sahada yapılan koruyucu hizmetler hem de bulaşıcı hastalıklarla ilgili bilimsel araştırmalar önemli bir yer tutmuştur. Cumhuriyet dönemine ilişkin sağlık politikaları ve salgın hastalıklarla mücadele süreçlerine dair akademik literatürde çeşitli değerli yayınlar yer almakta olup, bu eserler tarihsel verilerin sistematik şekilde değerlendirilmesine katkı sunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu literatürden yararlanmakla birlikte, Türkiye’de nadir görülmüş olması nedeniyle ayrı bir değerlendirme gerektiren dang (dengue) ateşi üzerine odaklanmıştır. Araştırmada, hastalığın tarihsel bağlamı içerisinde Türkiye’deki varlığı, bu bağlamda alınan koruyucu önlemler ile birlikte değerlendirilmiş; aynı zamanda diğer ülkelerdeki gelişim süreci ve mücadele yöntemleriyle karşılaştırmalı bir perspektif sunulmuştur. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin oluşumunda, 1934 yılında Türkiye ve çeşitli Avrupa devletlerinin taraf olduğu uluslararası bir sağlık sözleşmesi temel belirleyici olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 5/4, 73).

Çalışmada ilk olarak Erken Cumhuriyet Dönemi salgın hastalıklar başlığı altında cumhuriyetin ilânını takip eden süreç içinde ülkede görülen başlıca salgın hastalıklar ve bu hastalıkları önlemek için alınan tedbirler, uygulanan sağlık politikaları çerçevesinde ele alınmıştır. Ardından dang (dengue) hastalığı başlığı ile hastalığın tanımı, ortaya çıkışı ve Türkiye’deki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı çalışmada hastalığı konu alan yabancı ve ulusal basın haberleri taranmıştır. Ayrıca konunun ulusal ve uluslararası bağlamda ele alındığı arşiv belgeleri, resmî yayınlar, sağlık yıllıkları, araştırma ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

1. Erken Cumhuriyet Dönemi Salgın Hastalıklar

1923 yılına gelindiğinde Anadolu’da uzun ve yorucu savaşlar bitmiş fakat ülkenin en ücra bölgelerinde dahi salgın hastalıklar görülmeye devam etmiştir (Saridemir 2009: 37-46; Tekir 2017: 397). 1 Mart 1923’te Mustafa Kemal, Mecliste yaptığı konuşmada 1920’den itibaren devam eden sağlık işlerini şu sözlerle ifade etmiştir. (TBMM Tutanak Dergisi, 1/ 28,2; Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl 1973: 6-7).

“Sağlık çalışmalarımızın önemli bir kısmı salgın hastalıkların durdurulmasına ve bulaşmayı önlemeye sarfedildi. Bu tür hastalıklardan yalnız çiçek ile lekeli humma bazı bölgelerde sınırlı bir şekilde salgın yapma istidadı göstermiş ise de, zamanında alınan ve devam edilen ve durdurucu ve koruyucu tedbirlerle önlerine geçilmiştir. Memleketin büyük bir kısmının düşman tarafından bir harabe şeklinde ve mazlum ahalisinin derin bir sefalet içerisinde bırakıldığı, içeriden dışarıya ve dışardan içeriye sürekli bir göç akışının sürüp gitmekte olduğu şimdiki durum karşısında bu gibi hastalıkların görülmesi şaşırtıcı olmayıp belki bunların oldukları yerlerde çabucak söndürülmesinde başarının kıvanç vermesi gerekir.”

1923-1930 yıllarında en yaygın görülen hastalıklar verem, sıtma, frengi, çiçek ve trahom olmuştur. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinin idaresi altında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlükleri, Hükümet ve Belediye Tabiplikleri tarafından yürütülmüştür. 1930 yılından itibaren Seyyar Emraz-ı Sâriye Mücadele Heyeti kurulmuştur. Bu heyet içinde uzman bakteriyologlar, sağlık memurları ve gezici bakteriyoloji laboratuvarı çalışmıştır.

Hastalıklarla mücadele edebilmek için il ve ilçelerde heyetler oluşturulmuştur. Bu heyetler ve il yönetimleri bölgelerinde salgın hastalığın tespiti ve çözümü için iş birliği içinde olmuştur (Unat 1981: 5-20).

Bulaşıcı hastalıklar arasında büyük oranda ölümle sonuçlanan hastalıklardan biri verem olmuştur. Bu amaçla ülkede verem hastaneleri ve sanatoryumlar açılmıştır. Sıhhiye Vekaleti il özel idare ve belediyelerle iş birliği yaparak ihtiyaç duyulan yerlerde dispanser kurulumunu sağlamıştır (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl 1973: 111-118). Tedavi edilmediğinde ölümle sonuçlanan hastalıklardan biri olan sıtma, dünyada en çok görülen hastalıklardan biri olma özelliği göstermiştir. Sıtma için “büyük kıyımcı” ifadesini kullanan Nikiforuk, tarihin başlangıcından beri ölen kişilerin yarısının sıtma nedeniyle hayatını kaybettiğini belirtmiştir (Nikiforuk 2010:34-35). Sıtma ile mücadelede kapsamlı bir çalışma programı hazırlanmış ve Anadolu mıntıklarına (Adana, Aydın, Antalya, Ankara, Eskişehir, Kocaeli, Manisa, Konya, Samsun) ayrılmıştır (BCA. 30.10.0.0/177.220.2). Mıntıkların neredeyse tüm Anadolu’da oluşturulması hastalığın yayılışını göstermesi bakımından önem taşımıştır. Sıtmadan dolayı ölümlerin çoğalması nüfusu da ciddi oranda tehdit etmiştir. 1926’da çıkarılan Sıtma Mücadelesi Kanunu ve alınan önlemler ile sıtma ile topyekûn bir mücadele yapılmıştır (Tekir 2024: 41-43). Sıtma ile mücadele için kanuni düzenlenmelerin uygulanması ve tedavide ihtiyaç duyulan kinin temini için gerekli devlet desteği sağlanmış ve sıtmaya karşı etkin bir mücadele yapılmıştır (Tekir 2017: 397-420).

Daha çok cinsel yolla bulaşan frengi, 19. yüzyılda İstanbul’da sıklıkla görülürken 20. yüzyılda Batı Karadeniz’de yayılmıştır. 1925 yılında oluşturulan komisyonların çalışması sonrası frengi tedavi usulleri belirlenmiş ve Sıhhiye Vekaleti tarafından frengi ile mücadelede sağlık personeli ve ilaç temini çalışmaları yapılmıştır (BCA. 180.9.00/13.73.3; 30.18.1.2/4.32.2;30.18.1.2/4.38.5). Mecliste yapılan çalışmalar sonrası frengi ile mücadelede yasal gelişmeler olmuştur. 7 Mart 1921’de Frenginin Men ve Sirayeti Hakkındaki Kanun yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 13 Mart 1921,5).

Ateşli bir enfeksiyon hastalığı olan çiçek hastalığı 20. yüzyılda iki yüz milyon insanın ölümüne, hayatta kalanların da üçte birinin kör kalmasına neden olmuştur (Temel 2008: 129-130). 20. yüzyılın ilk çeyreğinde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de salgınlar olmuş ancak çiçek aşısı uygulamasıyla hastalığın önüne geçilmiştir (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl 1973,85). Hastalıktan aşı ile korunma mümkün olup Türkiye’de de aşılama hizmeti rutin olarak uygulanmıştır. Aşı ve koruyucu tedbirlerle salgın 1944’ten sonra görülmemiştir (Özkaya 2016: 77-84).

Trahom, sıcak ve kuru iklimin hâkim olduğu bölgelerde bulaşıcı ve göz hastalığıdır. Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye’deki trahomlu sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte üç milyon olduğu tahmin edilmektedir (Altay 2016: 167). 1925 yılında hastalığın en çok görüldüğü Adıyaman ve Malatya’da özel müdahale ekipleri oluşturularak çalışmalar yapılmıştır (Tekir 2019a: 407-430).

Kızıl, tifo, veba, kuduz salgın halde görülen diğer hastalıklar arasında yer almıştır (Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl 1973; Temel 2008: 27-137). Kızıl, küçük çocuklarda sıklıkla görülen ateşli bir hastalık olup gerekli önlemler alınmadığında ölümle sonuçlanmıştır. 1925 yılında kızıl kaynaklı ölüm sayısı 125’tir. Hastalıkla ilgili

aşılamanın başladığı 1928 yılından itibaren hastalık sayısı ve buna bağlı ölümler azalmıştır (Tekir 2024: 61-62; BCA, 490.1.0.01464/3.3.2).

Tifo, hijyenik olmayan içme sularının tüketilmesiyle bulaşan bir hastalıktır. Kanalizasyon ve lağım sularının su kanallarına karışması hastalığın hızla yayılmasında etkili olmuştur. Savaş ve doğal afetlerin yaşandığı dönemde daha çok görülen hastalık salgın hale geldiğinde toplu ölüm vakaları görülmüştür. 1926 yılında Sular Hakkında Kanun çıkarılarak halkın temiz suya erişimi belediye ve ihtiyar meclislerinin denetimine alınmıştır (Altay 2024: 82)

Bulaşıcı ve ateşli bir hastalık olan veba denizde genellikle Akdeniz hafızasından İzmir, Selanik, İstanbul gibi liman şehirlerinden gelmiştir. Önlem alınmazsa ölümcül olan bu hastalık uygulanan karantina, aşı dezenfeksiyon vb. önlemler ile 1929 yılından itibaren çok azalmış, 1947 yılı itibarıyla hiç görülmemiştir (Temel 2008: 107).

Ölümlerle sonuçlanan bir başka hastalık olan kuduz, 1920'li yıllarda ülkemizde en çok İstanbul'da görülmüştür. 1925 yılı itibarıyla açılan Kuduz Tedavi Müesseseleri'nin çalışmaları ve aşı uygulamaları ile büyük ölçüde önlenmiştir (Temel 2008: 127).

2. Dang (Dengue) Hastalığı

Dang (dengue) hastalığı, günümüzde en yaygın arboviral (eklem bacaklı taşıyan viral) enfeksiyonlardan biri olarak kabul edilmektedir. Klinik açıdan hafif, ciddi ve şiddetli dang ateşi olmak üzere üç alt tipe ayrılan bu hastalık, karın ağrısı veya hassasiyet, sürekli kusma, sıvı kaybı, mukozal kanama ve trombositopeni gibi belirtilerle kendini göstermektedir. Tanı süreci, genellikle hastalığın ilk günlerinde veya dördüncü günden itibaren ortaya çıkan bulguların değerlendirilmesiyle şekillenmekte; NS1 proteini ya da IgM antikorlarının tespitiyle kesinleştirilmektedir. Ancak söz konusu tanı araçlarının endemik bölgelerde dahi erişilebilirliği her zaman mümkün olmamaktadır (Alıcı Yıldız 2024: 211-213).

Dang hastalığı, Osmanlı topraklarında ilk kez 1890'lı yıllarda İstanbul ve İzmir gibi liman şehirlerinde görülmüş; bu vakaların deniz yoluyla gelen gemiler aracılığıyla taşındığı düşünülmüştür. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla başta Kasımpaşa ve Beyoğlu semtleri olmak üzere enfeksiyonun yoğunlaştığı bölgelerde temizlik konusunda halk bilgilendirilmiş ve çeşitli önlemler alınmıştır (BOA.DH.MKT.1655.9; BOA.DH.MKT.1655.127; BOA.DH.MKT.1667.106).

1920'li yıllarda hastalığın nedenine ilişkin bilimsel belirsizlikler söz konusu olmuştur. 17 Aralık 1922 tarihli Arkansas Democrat gazetesinde yayımlanan "Scientist Believes He Has Found Dengue Fever Germ" başlıklı haber, bu belirsizliğin çarpıcı bir örneğidir. Habere göre, Ordu Tıp Birliği'nden Dr. Charles F. Craig, dang hastalığına neden olabilecek bir mikroorganizma keşfettiğini açıklamıştır. Craig'in, "Bu mikrobu kesin olarak dang hastalığının nedeni olduğunu iddia etmiyoruz... ama oldukça olası görünüyor" şeklindeki temkinli ifadesi, dönemin bilimsel yaklaşımının sınırlarını ve hipotez temelli ilerleyişini ortaya koymaktadır. Craig'in, mikroorganizmayı yalnızca dang hastalığı geçiren kişilerin kanında gözlemlediğini, sağlıklı bireylerde bu bulguya rastlamadığını ve yapay ortamda üretilmediğini belirtmesi, 1920'li yıllarda virüslerin tanımlanmasının güçlüğüne ve

bakteriyolojik metodolojinin hakimiyetini göstermiştir (Arkansas Democrat, 17 Aralık 1922, 27). “Scientist Believes He Has Found Dengue Fever Germ”, 27). Hastalığa ilişkin bilimsel çalışmalar, hasta örnekleri üzerinden devam etmiş ve 23 Nisan 1932 tarihli The Bolton News gazetesinde dang hastalığının mikrobik bir etkenle ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Her ne kadar günümüzde dang hastalığının etkeninin bir virüs olduğu bilimsel olarak kanıtlanmışsa da, söz konusu haberler dönemin bilimsel anlayışını ve kamuoyunun konuyla ilgili farkındalığını yansıtmıştır (The Bolton News, 23 Nisan 1932, 2).

Hastalığın yayılımı iklim değişikliği ile de doğrudan ilişkilendirilmektedir. Özellikle sıcaklık artışları sivrisineklerin başkalaşım süresini kısaltmış ve vektör popülasyonunu artırmıştır. Bu bağlamda, dang gibi vektör kaynaklı hastalıkların yayılımı iklim değişikliği ile ivme kazanmıştır (Polat, Yanıkoğlu, Çetin 2017: 86–94). Bulaşma, sivrisineklerin çoğaldığı sıcak mevsimlerde daha çok görülmüştür (Hot, 2001:224). 1930’lu yıllara ait basın haberleri de bu ilişkinin dolaylı örneklerini içermektedir (Yeni Asır, 16 Temmuz 1934, “Dünkü Sıcaklar”,4; Yeni Asır, 24 Temmuz 1934, “Sıcaklar Trabzon’da Tahribat Yaptı”,3; Yeni Asır, 20 Temmuz 1934, “Anadolu’nun Her Tarafında Şiddetli Sıcaklar”,3; İzmir Postası, “İstanbul’da Sıcaktan Ölenler Var”, 26 Temmuz 1934,1).

Dang hastalığı, özellikle tropikal bölgelerde endemik olarak görülmekte ve deniz taşımacılığı aracılığıyla farklı bölgelere yayılmaktadır. 1920’li yıllardan itibaren Hindistan, Avustralya, Yunanistan, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde bildirilen vakalar kamuoyunda dikkat çekmiş; söz konusu ülkelerde sağlık kampanyaları, halkı bilinçlendirme çalışmaları ve uluslararası iş birlikleri hayata geçirilmiştir (Columbus Ledger, 27 September 1922, “Dengue Fever is Tropical”, 12; The Corsicana Semi Weekly Light, 12 September 1922, “Dengue”, 1.; Corsicana Daily Sun, 14 September 1922, “The Sick and Convalescent”, 4; Miami News, “19 September 1922, Dengue Fever Diatribe by State Health Board”, 18; Ournemouth Daily Echo, 28 August 1931, “Suffering From Dengue Fever”, 5). 1930’lu yıllarda dünyanın birçok yerinde vakalar görülmüştür. Bunun üzerine kamuoyunu bilinçlendirme çalışmaları hız kazanmıştır. “If Dengue Came” başlıklı makalede 1930’ların Avustralya’sında henüz görülmemiş olan dang salgınına karşı halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan bir kamu sağlığı yazısı paylaşılmıştır. Sivrisineklerin başlıca taşıyıcı olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, durgun suların kurutulması, çevre temizliği ve üreme alanlarının yok edilmesi önerilmiştir. Yazı, olası bir salgının etkilerini ve alınması gereken önlemleri sade bir dille halka aktarmıştır (The Newcastle Sun, 18 December 1930, “If Dengue Came”, 6). İngiltere’den, Güney Afrika’ya seyahate giden Lord and Lady Baden Powel gemide dang hastalığına yakalanmış ve hastalık İngiltere’de de yayılmıştır. (Grimsy Evening Telegraph, 31 December 1935, “Dengue Fever Attack on South African Tour”, 6).

Yunanistan’daki dang salgını, Avrupa’da kamuoyu gündeminde geniş yer bulmuştur. 1928 yılında Atina’da günde ortalama 35 kişinin dang nedeniyle hayatını kaybettiği bilgisi, hastalığın Avrupa’daki en ciddi insani kayıplarından birine yol açtığını göstermektedir (Western Gazette, 7 Eylül 1928, “Athen’s Death Roll”, 15). 1927-1928 yıllarında Yunanistan’da özellikle Atina ve Pire’de görülen salgın sonrası

bir milyondan fazla insan hastalanmıştır (Hot 2001:224). Yunanistan Devlet Başkanı Venizelos'un da hastalığa yakalanması, basında salgının ciddiyetine dikkat çeken haberlerin artmasına neden olmuştur (Evening Standard, 4 October 1928, "Dengue Fever",6). Yunanistan'dan geldiği tahmin edilen sivrisineklere karşı mücadele verilmesi gerektiği İngiltere hükümeti tarafından da kamuoyu ile paylaşılmıştır. Amerikan hükümeti de Atina'dan gelen Yunanistan heyetine dang salgını ile ilgili bilimsel ve finansal mücadele de yardıma ihtiyaçları noktasında destek olacaklarını duyurmuştur (The Sunday Sun, 2 September 1928, 12). Yunanistan'da artan vakalar nedeniyle Milletler Cemiyeti sağlık biriminden Yunanistan'a destek ekip gönderileceği bilgisi verilmiştir (The Guardian, 29 August 1928, "Frontier Precautions", 4). "Salgının Türkiye'ye sirayet etmesini engellemek amacıyla, Türk hükümeti Yunanistan sınır hattında bir dizi koruyucu tedbirin hayata geçirilmesine karar vermiştir (The Guardian, "29 August 1928, Fever Epidemic In Greece", 4). Türkiye'de de kamuoyunu bilgilendirmek için dönemin sağlık alanındaki önemli çalışmaları arasında yer alan Sıhhiye Mecmuasında dang hastalığı ile ilgili bilgilendirici yazılara yer verilmiştir. Hot, Sıhhiye Mecmuası hakkında yaptığı çalışmada dang hastalığı hakkında Hüsameddin Şerif'ten aktarma yapmıştır. Hüsameddin Şerif tarafından hazırlanan yazıda özellikle sivrisineklere karşı önlem alınması vurgulanmıştır. Sivrisinek mücadelesinde takibin çok önemli olduğu hatırlatılarak hastalık taşıyan sineklerin ulaşım araçlarıyla çok uzak mesafelere gidebileceği hatırlatılmıştır. Bu konu ile ilgili olarak 1927 yazında Ankara istasyonunda görülen sineklerin o mevsimde Ankara'da çoğalması mümkün olmadığından vagonlarla geldiği düşünülmüş ve trenler kontrol edilmiştir. Trenlerin temizlenmesiyle hastalığın yayılması önlenmiştir (Hot 2001: 225).

1929 yılında dang hastalığı söylentisinin İzmir'de başlaması üzerine Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey, dang hastalığı tehlikesinin olmadığı açıklamasını yapmıştır (Akşam, 19 Eylül 1929, "Dang hastalığı yok!", 3). Bu açıklamadan yaklaşık yirmi gün sonra İzmir'de dang hastalığı bazı mahallelerde salgın haline gelmiştir. İmariye Mahallesinden yaklaşık altmış kişi hastalığa yakalanmıştır." (Akşam, 10 Ekim 1929, "İzmir'de Dank", 8).

Dang hastalığı teşhisi zor bir hastalık olmuştur. 1931 yılında İzmir, Antalya ve Mersin seferleri düzenleyen Rüstemiye Vapurunda üç kişinin ölümüne sebep olan hastalık doktorlar tarafından kesin olarak teşhis edilememiş olmakla beraber dang hastalığının belirtileri olduğu görüşü yaygındır (Vakit, 26 Şubat 1931, "Dank mı değil mi?", 7; Öndeş 2025). Olay hakkında ulusal basına ilk yansıyan haberler mürettebatın zehirlendiği ve vapur kaptanının kamerasında ölü olarak bulunduğu bilgisi üzerinden aktarılmıştır (Milliyet, 22 Şubat 1931, "Rüstemiye Vapuru Mürettebatı Zehirlendi!", 1). Ancak kaptandan sonra iki mürettebatın daha vefat etmesi üzerine hastalık daha detaylı araştırılmaya başlanmıştır. Vapur kâtibi Remzi Bey gazetecilerle yaptığı konuşmada olayı şöyle aktarmıştır. (Cumhuriyet, 24 Şubat 1931, "Meğer "Dank" Hastalığı İmiş", 1-2).

"Mersin'den hareket ettik taş ucuna geldikten sonra bazı mürettebat da hastalık alametleri baş gösterdi. Mide bulantısı, ishal gibi belirtilerle beraber ateşin 39°'ye kadar yükselmesi de vardı. Taşucu'ndan hareket ettikten sonra hastaların sayısı artmaya başladı. Vapur sahiplerinden üçüncü kaptan Ali Bey şiddetli hastalandı. Antalya'ya kadar hem hastaların sayısı arttı hem de tehlikeli oldu. Antalya'da askeri

doktorlardan Adil Bey davet edildi. Hepimizi muayene etti ve ilaçlar verdi. Zehirlenmiş olduğumuzu söyledi. Antalya'dan hareket ettik. Rodos'a geldik. Buradan sonra Çarkçıbaşı Hidayet ve Serkamarot Ali hastalandılar. Ertesi gün vapur süvarisi Fethi Bey'de şiddetli ateş ile beraber bulantı ve kusma belirtileri görüldü. Vapurda bulunan yolculardan hiçbirisi hastalanmamıştı. Bu maraz vapurculara musallat oldu. Nihayet ben de hastalandım. Vapur süvarisi Fethi Bey fena oluyorum dedikten yarım saat sonra kıvrana kıvrana öldü. İzmir'e geldiğimiz zaman sıhhiye dairesine haber vermiştik. Doktorlar yetişinceye kadar hastaların sağlık durumları kötüleşti. Çarkçıbaşı ile serkamarot hemen hastaneye nakledildi. İzmir'de iki gün kaldık, gerekli tetkikler yapıldı İstanbul'a geldik ben iyileştim fakat hala hastalığı ezici tesiri üzerimde bakidir. Vapurda hastalığa tutulmayan hiçbir mürettebat kalmadı. Vapur kahvecisi Ali, Antalya'dan bilmişti yalnız bu adam hastalanmadı. İstanbul'daki vapur acente merkezi hastaları Tevfik Salim Paşa'ya muayene ettirmiştir. Konulan teşhise göre bu esrarlı hastalık sıcak memleketlerde görülen dank hastalığıdır.”

Vapurda çalışanlar tedavi edilmek üzere evlerine gönderilmiştir. Doktor Tevfik Salim Paşa iki çalışmanı muayene ettikten sonra şu açıklamayı yapmıştır: “Muayene ettiğim tayfalaradaki hastalık dang teşhisini göstermiştir. Bunlar büyük ihtimalle hastalığı Rodos'tan almışlardır. Dangın tesiri ani ve geç olabileceğinden kaptanın sandalyede otururken vefat etmesi de doğaldır.”

Salgın hastalıklar doktoru Osman Şerafettin Bey şöyle demiştir (Vakit, 25 Şubat 1931, “Dank!”, 1):

“Dang hastalığı Akdeniz sahillerine mahsus salgın bir hastalıktır. Türkçede paçavra denilen bu hastalık geçen sene Yunanistan'da salgın halinde görülmüş ve birçok kişi hastalanmıştır. Etkisi bir haftada görülür ve sivrisinek aracılığıyla insana geçer. Ancak bütün görevlilerin dang hastalığından öldüğüne rivayetler üzerine hüküm verilemez. Bu ancak otopsi ile anlaşılır.”

Teşhisi oldukça zor olan dang hastalığı doktorlar arasında tartışma konusu olmuştur. İstanbul'a gelen mürettebatı tedavi eden Dr. Tevfik Salim hastalığın dang hastalığı olduğunu söylerken operatör Dr. Cemil Bey bu hastalığın dang olmadığını iddia etmiştir. Dr. Tevfik Salim Bey yaptığı açıklamada dang hastalığının sıcak memleketlerde görüldüğünü ve genellikle sivrisinekler aracılığıyla her yere yayılabildiğini ifade etmiştir. Hastalarla yaptığı görüşmeler sonucu vapurdaki hastalığın Mersin'e giderken Rodos limanından alındığını aktarmıştır. Konuşmasında ölümcül tehlikesi olan dang hastalığı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre hastalık, sarıhumma mikrobi taşıyan sivrisineklerin ısırmasından sonra 4-8 gün içerisinde başlar, birkaç gün şiddetli ateş devresinden sonra kendini gösterir ve vücut genellikle kırmızı lekeler döker. Hastalık belirtileri; bulantı, ateş, bitkinlik, kaslarda şiddetli ağrılardır. Bu hastalık bazı salgınlarda büyük kayıplara neden olmuştur. Hastalık devresini bitirinceye kadar mikroplar üzerindeki etkin bir tedavi yoktur. Hastanın dayanıklılığını arttıran ilaçlarla tedavi edilir. Rüstemiye Vapurundaki hastalık hakkında Dr. Cemal Bey hastalığın dang olmadığını iddia etmiştir. Ona göre olay konserve olmuş zehirli yemeklerin yenmesinden ileri gelen bir zehirlenme ibarettir (Cumhuriyet, 25 Şubat 1931, “Dank mı değil mi?”, 1-4). İstanbul Sıhhiye Müdürü Dr. Ali Rıza Bey ise yeni bir hastalık olduğu için kesin bir şey söyleyemeyeceğini ancak araştırma yaptıktan sonra hastalığın detaylandırılacağı bilgisini vermiştir (Cumhuriyet, 27 Şubat 1931, “Bir hastalık binbir mütalea!”,2).

Rüstemiye Vapuru'nda yaşananlar ve hastalığın tam bilinmemesi kamuoyunda merak uyandırmıştır. “Esrarengiz hastalık” başlığı ile verilen haberde hastalığın adı bilinemediği için deniz gribi olarak tanımlanmış ve hastalığın ölümcül olduğu paylaşılmıştır (Vakit, “Esrarengiz Hastalık” 24 Şubat 1931, 1-6; Yarın, 23 Şubat 1931, “Rüstemiye Vapuru Hadisesi”, 3).

Dang hastalığı özellikle sıcak bölgelerde yayılma özelliği göstermiştir. Mısır'da ve Ege Denizi'ndeki İtalyan adalarında dang hastalığının önlenmesi için Mısır ve İtalya hükümetleri arasında 2 Ekim 1930'da bir sözleşme imzalanmış ve 29 Haziran 1931'de Kahire'de onaylanmıştır (BCA. 559/36595/146867/2). Hastalığın yurt dışı kaynaklı olması sebebiyle 5 Kasım 1933'te dang hastalığı salgını önlemek için Türkiye Hariciye Vekâletine yetki vermiştir (BCA. 30.18.1.2/40.78.15). Dang hastalığı özellikle Atina'da büyük yayılma göstermiştir. Göçmenler arasında hızla yayılan hastalığa karşı Yunanistan Sağlık Bakanlığı vakaların görüldüğü evlerin dezenfekte edilmesini sağlamış ancak salgının önüne geçilememiştir (Akşam, 31 Ekim 1935, “Dank Hastalığı”, 2). Ulusal basında ‘Yunanistan'da dank’ başlığıyla yer alan haberlerde, yalnızca bir haftalık süre zarfında toplam yirmi dang vakasının rapor edildiği ve bu vakalardan dördünün ölümle sonuçlandığı bildirilmiştir. (Son Posta, 27 Ağustos 1931, “Yunanistan'da Dank Var”, 5). Salgının kısa sürede yayılma tehlikesine karşı Türkiye ve Yunanistan arasında ortak bir sözleşme metni hazırlanmıştır. 5 Kasım 1933 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edilmesinin ardından devletlerin onayına sunulmuştur (BCA. 030.18.1.2/40.78.15). Türkiye (Rıfki Refik Bey), Arnavutluk (Sotir Laci), Almanya (Ernest Eisenlohr), İngiltere (Sydney Waterloo), Bulgaristan (Piyerre Neicov), Mısır (Ali Serry Omar Bey), İspanya (Pedro Garcia Gonde), Fransa (Adrien Thierry), Yunanistan (Andre Delmouzos), İtalya (De Rossi Del Lion Nero), Romanya (C.Langa Rascano), Sovyetler Birliği (Michel Kobezky) ve Yugoslavya (Bochko Christitch)'nin Atina'daki Fevkalade Elçilikleri tarafından 25 Temmuz 1934'te Atina'da bir sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme TBMM'de de onaylanmıştır (TBMM, 5/4: 73; BCA. 30.18.1.2/49.80.17). Sözleşmenin ortak amacı dang hastalığının yayılmasını önlemek olmuştur. İlgili devletler bu amaca uygun olarak ortak çalışma ve iş birliği içinde olmayı kabul etmiştir. Sözleşmede yer alan hükümler doğrultusunda, taraf ülkelerden birinde dang hastalığı epidemik düzeyde ortaya çıkarsa, bu durumun önemi uluslararası düzeyde kabul edilmiştir. Bu bağlamda, ilgili ülkenin yüksek sağlık makamının, sözleşmenin uygulandığı diğer ülke sağlık otoritelerine vakit kaybetmeksizin resmi bildirimde bulunması gerektiği hükme bağlanmıştır. Ayrıca salgın durumunda Uluslararası Hıfzıssıhha Ofisinin bilgilendirileceği güvencesi verilmiştir. Taraf devletlerden birinin limanında veya limana yakın bir bölgede dang hastalığı salgını tespit edilirse, ilgili limanın sağlık makamları durumu değerlendirmekle yükümlüdür. Bu kapsamda, gemi limandan ayrıldıktan sonra özellikle yolcu kamaraları, mürettebat mahalleri, mutfak, kazan dairesi ve su depoları gibi sivrisineklerin barınabileceği alanlarda gerekli dezenfeksiyonun yapılması, gemi kaptanına ve doktoruna önerilmelidir. Eğer gemi içinde dang hastalığı ortaya çıkacak olursa hastaların sivrisinekler tarafından ısırılmalarını engelleyecek bir şekilde uzaklaştırılmaları ve gereken tedbirlerin alınmasının sağlanması kaptana bildirilecektir. Sözleşmeye taraf ülkelerden birinde sivrisinek popülasyonunun yoğun

olduğu tespit edilirse, ilgili limanın sağlık makamları, salgının bulaşma riskine karşı önleyici tedbirler alma yetkisine sahiptir. Bu doğrultuda, dang salgınının hüküm sürdüğü limanlardan gelen gemilerin söz konusu limanlarda çeşitli sağlık sorgulamalarına tabi tutulabileceği kabul edilmiştir. Böyle bir durumda gemi doktoru veya bulunmadığı zaman süvari tarafından cevap verilmek üzere gemide dang hastalığı var mı? veya dang hastalığı oldu mu? şeklindeki sorularla sağlık sorgulaması yapılabilecektir. Sağlık muayenesi sonrası beş günden az bir süredir dang hastası olan ve karaya çıkmak isteyen hastalar gündüz çıkarılacaklar ve bunlar yetkili sağlık makamlarının verdiği talimatlar doğrultusunda sivrisineklerden kendilerini koruyacak şartlar içerisinde tecrit edilebileceklerdir. Yolculuk sırasındaki önlemler dikkate alınmak şartıyla gemi içerisinde dang hastalığına neden olan sivrisinek türünün bulunup bulunmadığından emin olmak için gemi teftiş edilebilecektir. Gemide bu tür sivrisineğin var olduğu anlaşılırsa limanın sağlık makamı sivrisineklerin öldürülmesi işini yaptırılabilir (Resmî Gazete, 15 Haziran 1935, 3029).

Sözleşmeye taraf olan ve kara sınırı bulunan ülkelerden birinde dang salgını tespit edilmesi hâlinde, sınır komşusu ülkelerin sağlık otoritelerine belirli önlemleri alma yetkisi tanınmıştır. Bu çerçevede, yolcuların hastalığa maruz kalmış olabilecekleri son temastan itibaren sekiz günü geçmeyecek şekilde gözetim altında tutulmaları mümkündür. Ayrıca, beş günden kısa bir süre önce dang hastalığına yakalandığından şüphe edilen bireyler, sağlık birimlerinin talimatları doğrultusunda sivrisinek sokmasına karşı korunaklı koşullar altında, hastalığın başlangıcından itibaren beş günlük sürenin sonuna kadar tecrit edilebilecektir. Belirtilen önlemlerin, taraf devletler tarafından hem limanlarda hem de kara sınırlarında uygulanması ve bu kapsamda alınacak tedbirlerin ilgili hükümetlerce belirlenmesi karara bağlanmıştır. Dang hastalığının salgın şeklinde yayılma riskine karşı, sözleşmenin taraf devletlerce en kısa sürede onaylanması gerektiği vurgulanmıştır. Onaylanan sözleşmeler, Yunan Hükûmetine teslim edilecek ve bu durum katılımcı diğer devletlere resmî olarak bildirilecektir. Söz konusu sözleşme, imzalamayan tüm devletlerin katılımına açık tutulacak; en az iki devletin onay ve katılımını Yunan Hükûmetine bildirmesinden itibaren bir aylık sürenin sonunda yürürlüğe girecektir. Ayrıca, sözleşmeyi imzalayan taraflardan herhangi biri, imza, onay ya da katılım sırasında, sözleşmenin yalnızca belirli bir coğrafi alanda uygulanacağını beyan etme hakkına sahip olacaktır. Bununla birlikte, sözleşmeye taraf her devlet, ister ana ülkesinde, isterse himayesi veya mandası altındaki kolonilerde sözleşmenin tüm ilgili topraklarda yürürlüğe girmesi gerektiğini Yunan Hükûmetine bildirme yetkisine sahiptir (Resmî Gazete, 15 Haziran 1935, 3029).

Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıllık sürenin tamamlanmasının ardından, taraf hükümetlerden herhangi biri, sözleşmenin kendi yetki alanındaki belirli bir bölgeye uygulanmamasını talep ederse, bu isteğini Yunan Hükûmetine bildirme hakkına sahip olacaktır. Bu sözleşme Yunan Hükûmetinin evrak mahzeninde korunacak ve Milletler Cemiyeti Genel Katipliğine tebliğ edilecektir (Resmî Gazete, 15 Haziran 1935, 3029). Sözleşmenin yapılmasını takip eden yıllarda Yunanistan'da özellikle göçmenlerin yoğunlukta yaşadıkları bölgelerde bazı vakalar görülmüştür. Yunan Hükümeti hastaların yaşadığı evleri dezenfekte

etmiş ancak hastalığın önüne tam olarak geçilememiştir (Akşam, 31 Ekim 1935, “Dank Hastalığı”, 2).

Dang hastalığına karşı devletlerin iş birliğini öngören karşılıklı koruma amaçlı sözleşme, TBMM gündemine taşınmıştır (Zaman, 3 Aralık 1934, “Dank Hastalığı Koruma Mukavelesine İştirakımız”, 2). Sözleşmenin onaylanmasının ardından, dang ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan bazı ilaçların yalnızca Kızılay denetimi altında yurda girişine izin verilmesi kararlaştırılmıştır (Haber, 8 Haziran 1935, “Bazı İlaçları Memlekete Sokmak”, 4). Uygulanan önleyici tedbirler sayesinde, Türkiye’de dang hastalığı kamu sağlığını tehdit edecek düzeyde yaygınlık göstermemiştir. 1938’de Mısır’da dang hastalığı görülmesi üzerine Mısır’dan Türk limanlarına gelecek gemilerin kontrol edileceği, hastalar varsa Türkiye’ye girişine izin verilmeyeceği ve bir hafta karantinaya tabi olacakları duyurulmuştur (Tan, 6 Ocak 1938, “Danka Karşı Tedbir Aldık”, 3).

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanında benimsenen koruyucu ve önleyici yaklaşım, yalnızca bulaşıcı hastalıklarla mücadelede değil, aynı zamanda halk sağlığının kurumsallaşmasında ve modernleşmesinde önemli bir temel oluşturmuştur. Bu bağlamda, 1930’lu yıllarda bölgesel bir tehdit olarak ortaya çıkan dang (dengue) hastalığı, Türkiye’nin erken dönem sağlık politikalarının hem içsel yeterliliğini hem de uluslararası iş birliğine açıklığını gözler önüne seren çarpıcı bir örnek olmuştur.

Dang hastalığı, Türkiye’de endemik bir tehdit olmamakla birlikte, yakın çevrede özellikle Yunanistan’da yaşanan yaygın salgınlar nedeniyle dikkatle izlenmiş ve hastalığın sınırdan geçmesini önlemeye yönelik bir dizi stratejik önlem hayata geçirilmiştir. 1931 yılında Rüstemiye Vapuru vakasında görüldüğü üzere, hastalığın teşhisinde yaşanan belirsizliklere rağmen, sağlık yetkilileri epidemiyolojik duyarlılık göstererek karantina, halk bilgilendirme, liman ve sınır denetimleri gibi önlemleri zamanında devreye sokmuştur. Ayrıca, dang hastalığına karşı Türkiye ile diğer ülkeler arasında imzalanan 1934 tarihli uluslararası sözleşme, Türkiye’nin halk sağlığını uluslararası düzlemde de koruma arzusunu ve diplomatik kapasitesini ortaya koymuştur.

Tüm bu önlemlerin Türkiye’ye önemli kazanımları olmuştur. Öncelikle, dang hastalığının ülke sınırları içinde yayılmasının engellenmesi ile can kaybının mümkün olduğunca önüne geçilmiştir. Ayrıca sağlık sistemi üzerindeki potansiyel yük azalmıştır. Bununla birlikte uluslararası iş birliklerine katılım, Türkiye’nin dönemin sağlık diplomasisinde etkin bir aktör olmasına imkân vermiştir. Bu süreç, sağlık kurumlarının modernizasyonunu ve sınır güvenliği ile sağlık uygulamalarının entegrasyonunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca, dang tehlikesine karşı alınan önlemler, Cumhuriyet yönetiminin halk sağlığı konusundaki kararlılığını ve bilimsel temelli politika geliştirme kabiliyetini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu uygulamalar sayesinde Türkiye’de halk sağlığına dair farkındalık artmış, erken uyarı sistemlerinin temelleri atılmış ve uluslararası standartlara uyum güçlenmiştir.

Sonuç olarak, dang hastalığı örneğinde olduğu gibi, Cumhuriyet Dönemi sağlık politikaları hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bütüncül bir yaklaşımı

benimsemiş; salgın hastalıklarla mücadelede yalnızca tedavi değil, önleme ve iş birliğine dayalı yöntemlerin öncelikli hale gelmesini sağlamıştır. Bu yönüyle Türkiye, sadece kendi halkını değil, bölgesel sağlık güvenliğini de önceleyen bir anlayışla hareket etmiş ve bu yaklaşım, günümüz küresel salgın yönetimi açısından tarihsel bir model sunmuştur

Kaynakça

- Alici, Ö., B. Yıldız (2024). “Dang ateşi: seyahat ilişkili bir olgu. *Klimik Dergisi* 37(3), 211-213. <https://doi.org/10.36519/kd.2024.4910>
- Altay, S. (2016). “Bulaşıcı ve müzmin bir sosyal afet: Cumhuriyet’in ilk yıllarında trahom hastalığı ve mücadele çalışmaları (1924-1938)”, *CTAD* (23), 167. https://ctad.hacettepe.edu.tr/12_23/7.pdf
- Altay, S. (2024). “Atatürk dönemi sağlık hizmetleri (1923-1938)”, Türkiye’nin 100 yıllık birikimi sağlık. (Ed. Mehmet Temel). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 68-133.
- Arıkan, A. (2005). Milli Türk tıp kongreleri (1923-1968) ve Türkiye sağlık politikalarına etkileri. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (2011). Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde sağlık hizmetleri. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Gürsoy, G. (1983). “Sağlık”. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. 6/1716-1718. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hot, İ. (2001). Sıhhiye mecmuasına göre ülkemizde bulaşıcı hastalıklarla mücadele. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ketrez, G., Şirin, H., Hasde, M. (2020). “Geçmişten günümüze Türkiye’de salgınlar”, *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Dergisi* 1(2), 98-106. <https://doi.org/1054247/SOYD202011>
- Kılıç, O. (2004). Genel hatlarıyla dünyada ve Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklar. Elazığ: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kocatürk, U. (2000). Açıklamalı tıp terimleri sözlüğü. İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Karacaer Çakır, G. (2021). “Cumhuriyet dönemi toplum sağlığı politikalarında bulaşıcı hastalıklar 1920-1940”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (53), 202-228. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1494780>.
- Koylu, Z. (2024). “Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti’nin kuruluşu ve Millî Mücadele dönemindeki faaliyetleri”: Türkiye’nin 100 yıllık birikimi sağlık. (Ed. Mehmet Temel). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1-33.
- Lyons, A.S., P. R. Joseph (1997). Çağlar boyu tıp (Çev. Nilgün Güdücü). İstanbul: Roche.
- Meydan Larousse (1973). “Sivrisinek”. İstanbul, (11), 395.
- Nikiforuk, A. (2022). Mahşerin dördüncü atlısı salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Oğuz, B.B. (2021). “Türkçe sözlüklere göre salgın kavram alanı”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19(1), 233-252.
<https://doi.org/10.18026/cbayarsos.874811>
- Öndeş, O. (2025). “Rüstemiye Vapuru olayı”.
<https://www.virahaber.com/rustemiye-vapuru-olayi-9039yy.htm>
Erişim Tarihi: 10.03.2025.
- Özdemir, H. (2010). Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkaya, H. (2016). “Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele”. *Türk Aile Hekimliği Dergisi* 20 (2), 77-84. <https://doi.org/10.15511/tahd.16.21677>
- Polat, Y., Yanıkoglu, A., Çetin H. (2017). “İklim değişikliğinin sıvrısinek kaynaklı hastalıklar üzerine etkisi”. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi* 6(2), 86-94. <https://doi.org/10.18036/aubtdc.296680>
- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (1973). Sağlık hizmetlerinde 50 yıl. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Sarıkaya Saridemir, S. (2009). “Birinci Dünya Savaşı’ndan Kurtuluş Savaşına Anadolu’da salgın hastalıklar (1914-1922)”. Atatürk ve Cumhuriyet’e armağan (Ed. Günver Güneş, Mehmet Başaran), 37-46. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları,
- Temel, M. (2008). Atatürk Döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tekir, S. (2017). “Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de sıtma ile mücadele faaliyetleri (1923-1930)”, Tarihsel süreçte Anadolu’da sıtma, (Ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Çağrı Büke), İstanbul: Gece Kitaplığı, 397-420.
- Tekir, S. (2024). “Milli Mücadele’den Erken Cumhuriyet yıllarına Türkiye’de salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele”, Türkiye’nin 100 yıllık birikimi sağlık, (Ed. Mehmet Temel), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 41-43.
- Tekir, S. (2019a). “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de bulaşıcı hastalıklarla mücadele (1923-1930)”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (65), 407-430.
<https://doi.org/10.14222/Turkiyat4095>
- Tekir, S. (2019b). “Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin kuruluşu ve Erken Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri (1920-1930)”, *BELGI* 19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’a Çıkışının 100. Yılı Anısına, (18), 1301-1326. <https://doi.org/10.33431/belgi.547721>
- Unat, E.K. (1981). “Türkiye’de Atatürk Döneminde bulaşıcı hastalıklarla savaş için kuruluşlar ve çalışmalar”. Türkiye’de Atatürk Döneminde bulaşıcı hastalıklarla savaş toplantısı, 5-20. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, N. (2020). “Dünyada ve Türkiye’deki salgınlar”. *Şehir ve Düşünce* (16), 95-101. <https://esenler.bel.tr/wp-content/uploads/2020/08/sehir-ve-dusunce-dergisi-sayı-16-web.pdf>

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî

- BOA.DH.MKT.1655.9.
BOA.DH.MKT.1655.127.
BOA.DH.MKT.1667.106.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Muamelat Genel Müdürlüğü
BCA. 30.10.0.0/177.220.2.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Kararlar Daire Başkanlığı
BCA. 30.18.1.2/49.80.17.
BCA. 30.18.1.2/4.32.2.
BCA. 30.18.1.2/40.78.15.
BCA. 30.18.1.2/4.38.5.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Devlet Arşivleri Başkanlığı
Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
BCA.30.11.1.0/185.30.15
BCA.30.11.1.0/101.1.9
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Millî Eğitim Bakanlığı
BCA. 180.9.00/13.73.3.
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Siyasi Partiler
BCA, 490.1.0.01464/3.3.2
Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik
Arşivi Mısır
BCA. 559/36595/146867/2.

Resmi Yayınlar

- Ceride-i Resmiye, 7 Şubat 1337 (1921).
Resmi Gazete, 27 Mayıs 1928, 899.
Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, 1489.
Resmi Gazete, 13 Mart 1921, 5.
Resmi Gazete, 15 Haziran 1935, 3029.
TBMM Tutanak Dergisi, 1 Mart 1923, 1/ 28, 2.
TBMM Tutanak Dergisi, 5/4, 73.
TBMM Zabıt Ceridesi, 1/1, 170-186.

Sürelî Yayınlar

- Akşam, 19 Eylül 1929, “*Dank Hastalığı Yok!*”, 3.
Akşam, 10 Ekim 1929, “*İzmir’de Dank*”, 8.
Akşam, 31 Ekim 1935, “*Dank Hastalığı*”, 2.
Arkansas Democrat, 17 December 1922, “*Scientist Believes He Has Found Dengue Fever Germ*”, 27.
Columbus Ledger, 27 September 1922, “*Dengue Fever is Tropical*”, 12.
Corsicana Daily Sun, 14 September 1922, “*The Sick and Convalescent*”, 4.
Cumhuriyet, 24 Şubat 1931, “*Meğer ‘Dank’ Hastalığı İmiş*”, 1-2.
Cumhuriyet 25 Şubat 1931, “*Dank mı değil mi?*” 1-4.
Cumhuriyet, 27 Şubat 1931, “*Bir Hastalık Binbir Mütealef*”, 2.
Evening Standard, 4 October 1928, “*Dengue Fever*”, 6.

- Grimsy Evening Telegraph, 31 December 1935, “*Dengue Fever Attack on South African Tour*”, 6.
- Haber, 8 Haziran 1935, “*Bazı İlaçları Memlekete Sokmak*”, 4.
- İzmir Postası, “*İstanbul’da Sıcaktan Ölenler Var*”, 26 Temmuz 1934, 1.
- Manchester Evening News, 28 August 1931, 1.
- Miami News, 19 September 1922, “*Dengue Fever Diatribe by State Health Board*”, 18.
- Milliyet, 22 Şubat 1931, “*Rüstemiye Vapuruna Mürettabatı Zehirlendi*”, 1.
- Milliyet, 24 Şubat 1931, 1.
- Ournemouth Daily Echo, 28 August 1931, “*Suffering From Dengue Fever*”, 5.
- Son Posta, “*Yunanistan’da Dank Var*”, 27 Ağustos 1931, 5.
- Tan, 6 Ocak 1938, “*Danka Karşı Tedbir Aldık*”, 3.
- The Bolton News, 23 April 1932, “*Dengue*”, 2.
- The Corsicana Semi Weekly Light, 12 September 1922, “*Dengue*”, 1.
- The Guardian, 29 August 1928, “*Frontier Precautions*”, 4.
- The Guardian, 29 August 1928, “*Fever Epidemic In Greece*”, 4.
- The Newcastle Sun, 18 December 1930, “*If Dengue Came*”, 6.
- The Sunday Sun, 2 September 1928, 12.
- The Minneapolis Journal, 8 August 1926, 82.
- Vakit, “*Dank*”, 25 Şubat 1931, 1.
- Vakit, 24 Şubat 1931, 1.
- Vakit, “*Esrarengiz Hastalık*”, 24 Şubat 1931, 1-6.
- Western Gazette, 7 September 1928, “*Athen’s Death Roll*”, 15.
- Yarın, 23 Şubat 1931, “*Rüstemiye Vapuruna Hadisesi*”, 3.
- Yeni Asır, 16 Temmuz 1934, “*Dünkü Sıcaklar*”, 4.
- Yeni Asır, 24 Temmuz 1934, “*Sıcaklar Trabzon’da Tabirihat Yaptı*”, 3.
- Yeni Asır, 20 Temmuz 1934, “*Anadolu’nun Her Tarafında Şiddetli Sıcaklar*”, 3.
- Zaman, 3 Aralık 1934, “*Dank Hastalığı Koruma Mukavelesine İştirakimizi*”, 2.